

ramen för mina bemärkningar att speciellt syssla med kapellförslagen även om detta i visst avseende kunde ha varit nog så lockande.

Som helhet betraktat var tävlingen intressant samt gav många goda uppslag och man måste vara inbjudarna tacksam för att ha utskrivit konkurrensen och ställt så fylliga anslag till prisdomarnas disposition. Det är blott att hoppas att prisbedömningen i framtiden skall ske utan så stora motsättningar. Kanske är ett mindre antal domare att föredraga. Dessutom bör med skärpa fremhållas önskemålet att de praktiska kyrkogårdsmännen bli representerade när det gäller sådana tävlingar.

En liten erinran torde med skäl kunna göras beträffande ovannämnde, den nämligen att de i tävlingen deltagande arkitekterna (ovavsett deras hemvist) och vars namn bekantgjordes i samband med de utställda förslagen, strax borde ha underrättats om resultatet av tävlingen och i ännu högre grad om tiden för utställning av förslagen. Säkerligen skulle detta vara stort intresse för alla tävlingsdeltagare. För en annan gångs skull bör nog detta fremhållas.

— — —

Redaktionen beklager, at vi ikke har været i stand til at bringe de illustrationer, som vi kunne ha ønsket, og at de bragte ikke har kunnet reproduceres på grundlag af originalerne. På udstillingen gav vi på opfordring derom besked til den tilstedeværende ingeniør fra forvaltningen om, hvilke planer vi ønskede, og det blev stillet os i udsigt, at vi ville få fotografier af disse. Dette skete ikke, og ved den derefter følgende returnering af nogle ikke præmierede og hjemkaldelse af andre fra en reproduktionsanstalt, glippede det både rent praktisk og tidsmæssigt at få sagen klaret, — hvorfor vi altså må beklage, at illustreringen er blevet sådan, som facta udviser.

Redaktionen.

En soldatergrav

i Haderslev

med faldne fra tre krige

At *Sønderjylland* er rig på soldatergrave er velkendt. Som et grænseland, der har skiftet med at tilhøre to lande, og hvor slag har været udkæmpet, må det være sådan. Spredt rundt i landsdele findes der grave og mindesmærker fra i hvert fald 7 krige, nemlig: 1807-14, 1848-50, 1864, 1866, 1870-71, 1914-18 og 1939-45; under dansk eller prøjsisk styre har danske og tyske kæmpet deres strid og ydet deres ofre, og i en artikel i VK bind 15 s. 138-144 har den daværende tilsynsførende ved de danske krigergrave, oberstløjtnant *W. E. O. Lawaetz* fortalt om de danske grave syd for den gamle kongegrænse.

En soldaterbegravelse, der rummer særlig megen historie, og som rummer grave fra ikke mindre end tre af krigene, er den, som findes på *Haderslev Assistenskirkegård* og ligger lidt til venstre for hovedindgangen. På denne plads rejste præsterne engang et pralende og ganske smagløst mindesmærke over de østrigere og præsters, som i krigen 64 »befriede« Slesvig og Holsten fra det danske »åg«; det er imidlertid ikke dette, vi finder interessant, og det hæslige mindesmærke vil vi slet ikke gengive i VK. Derimod skal vi bringe nogle billeder af de andre detaljer fra denne begravelse og føje nogle få oplysninger dertil.

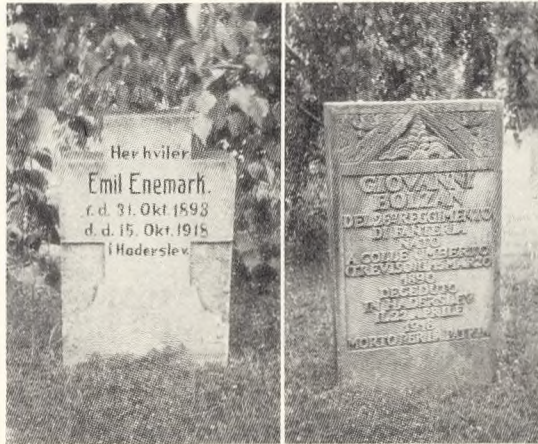
Den ældste grav synes (efter mindesmærkerne) at være fra 17. marts 1864, mens den yngste er fra 23. juni 1945. Ind imellem disse er begravet danske og tyske, og indskrifterne vexler med dansk og tysk eller med andre sprog for de helt fremmede, der også har måttet lade livet

i krigene, — også en diakonisse har fundet sit hvilested her, død 1864; vi forudsætter, at hun har plejet de sårede. Gravmælerne taler deres stille sprog, og i deres udformning gengiver de træk af gravmælernes historie gennem næsten 100 år. Her er de ældgamle marmortavler, som er indføjede i støbte rammer med bladornamentik, — her er et jernkors og sortpoleret granit, og her er de støbte (for den første verdenskrig så almindeligt brugte) tyske soldater-gravsten, der foroven er udformet over korsmotiv og bærer danske og tyske navne, og hvoraf i hvert fald eet bærer dansksproget indskrift og minder os om det gode sønderjydske slægtsnavn: *Enemark* (se fig. 195). Der er 32 af korsene fra verdenskrig I, og så er der 29 trækors med navneplader fra verdenskrig II, rejst over faldne og døde, soldater og flygtninge, — ialt er der c. 90 gravminder, hvoraf 52 navne bærer dødsåret 1864.

Blandt de fremmede, som fandt deres hvilested her, er der folk fra så fjerne lande som Rumænien og Italien, — den sidste har fået et af gravpladsens allersmukkeste mindesmærker (se fig. 196), og det fortæller, at denne *Giovanni Bolzan*, der blev 28 år gammel, døde for sit fædreland i Haderslev den 22. april 1918.

Haderslev har andre soldater- og krigergrave fra de samme og andre krige og på andre steder, der hver for sig fortæller sit om skiftende tider og ufredsår, og den rummer mindesmærke fra dem, der ofrede deres liv ved overfaldet på Danmark den 9. april 1940 (se VK XIV fig. 237). Disse grave og mindesteder er hver for sig værdige at besøge. Men ingen af gravene spænder dog over så langt et tidsrum som den, vi her fortæller om, og på ingen af dem fremtræder de skiftende stilformer og brydningerne mellem dansk og tysk dog så stærkt som netop her.

Tilvenstre fig. 195:
Mindesmærke over en dansk, faldet i oktober 1918.

Tilhøjre fig. 196:
Mindesmærke over en italiener, død i Haderslev 1918.

Fig. 197-199.
Partier af soldater-graven fra 3 krige.
Alle fotos: J. Th.